

Stipe Šuvar

Nacionalno i nacionalističko

Eseji i polemički prikazi

Marksistički centar, Split 1974, 397 stranica

Revija za sociologiju, God. VI, 1976 (2—3, travanj-rujan): 114—118

Različiti su motivi recenziranja. I to bez obzira dokazivao recenzent vrijednost djela i tako afirmirao njegova autora ili pak kritički osporavao pojedine navode i postavke odnosno odbacivao cjelokupnu teorijsku strukturu djela i — što se veoma rijetko događa — vlastitim stvaralačkim naporom dao bitan doprinos znanosti.

Napisah ove retke zato da bih rekao kako kritičar u znanosti pored premisa mora priopćiti motive kojima se rukovodi. Dužan sam izreći vlastite pobude i zato što Šuvar sam u *Predgovoru* kaže da je sabrane tekstove pisao »... s ambicijom da ponešto ima i teorijski domet, više toga u svrhu interpretacije, objašnjavanja neupućenima, a najviše da bih polemički reagirao na natražnjačke ideje i zahtjeve«, te što je samokritičan i svjestan njihove »ograničenosti i necjelovitosti« (str. 6).

Premda osobno držim da svaki stvaralački napor pretpostavlja valorizaciju, to nije presudan razlog pisanja ove recenzije. Posebice bi taj razlog bio neuvjerljiv u prilikama u kojima je kritika u nas u znanosti, s jedne strane, sporadična, te što je, s druge strane, pripadnošću njena autora određenoj orijentaciji odnosno grupi gotovo unaprijed prepoznatljiva kao afirmativna ili pak obezvređujuća. Radi se, naravno, o *do stereotipa* shematiziranim tendencijama.

Tri su razloga zašto pišem ovu recenziju.

Prvo. Nacionalno pitanje jedan je od središnjih aktualnih problema suvremena svijeta i strateško pitanje revolucionarne, klasno-oslobodilačke borbe proletarijata uopće. Iskustvo je pokazalo da su oružane faze klasnog socijalističkog preobražaja uspjele u onim mnogonacionalnim zemljama u kojima je nacionalno pitanje marksistički rješavano. Naime, »... nacija, kao klasa, oblik je posredovanja između čovjeka i čovjeka, pa se čovjek i od nje, kao i od klase, emancipira ukoliko u samom načinu reprodukcije svog života prevladava osamostaljene oblike međuljudskih odnosa« (str. 35).

Drugim riječima, svakodnevno rješavanje nacionalnog pitanja jest oslobađanje čovjeka od svih oblika otuđenosti, koji proizlaze ne samo iz osnovnih činilaca društvenog sistema, nego i iz čovjekove nekritičke vezanosti i slijepe identifikacije s etničkom grupom kao mistificiranim društvenim entitetom.

Povijesno motreći, nacija je razina priodnog razvoja ljudske društvenosti, ali njegovu petrifikacija na tom nivou predstavlja način i oblik regresije ljudske socijalnosti.

Klasno-emancipatorska uloga radničke klase »svodi se« na dokidanje strukturalnih temelja procesa koji teško remete kooperativne odnose između etničkih zajednica. U suvremenim mnogonacionalnim zajednicama na toj se podlozi uspostavlja stvarna ravnopravnost između nacija. Ili: »Mijenjajući osnovne faktore društvenog

RECENZIJE

sistema, mijenja se ponovno i osnovni sistem veza i odnosa među narodima. Materijalne, i ne samo materijalne odnose, formiraju drugi faktori, drugi ljudi, drugog osnovnog društvenog položaja. Ovo će vlastitom razvitku, kao i razvoju bratskih odnosa i međusobne pomoći dati novi zamah i polet« (Bakarić, Vladimir, *Društvene klase, nacija i socijalizam*, Biblioteka »Suvremena misao«, Školska knjiga, Zagreb 1976, str. 14).

Antikolonijalistički i narodnooslobodilački pokreti naroda trećega svijeta i njihovi specifični putevi u socijalizam nalažu propitivanje prošlostoljetnih shvaćanja nacije. Marksisti su zazirali od pitanja nacije, a kada i nisu njihove analize imaju brojne manjkavosti, jer gotovo da i neidu dalje od Evrope. Tako i nema općeprihvaćene definicije nacije.

Drugo. Jugoslavenska stvarnost. Pored Sovjetskog Saveza i Kine, Jugoslavija između socijalističkih zemalja ima najkompleksniju nacionalnu strukturu. Prema Šuvaru u njoj se »... problemi odnosa među nacijama danas najotvorenije postavljaju i u teoriji i u praksi« (str. 119), odnosno »... u trećem desetljeću nakon oružane pobjede revolucije, i usprkos upornom površinskom govorenju o bratstvu i jedinstvu, teme nacionalnog i nacionalističkog došle su u žižu političkog života i sa svoje strane indicirale vrtoglavo padanje u ozbiljnu društvenu krizu« (str. 5).

Ova je ocjena aktualna. Iako je jugoslavenski komunistički pokret zajedno sa snagama koje je okupljao neposredno prije Drugog svjetskog rata, u oružanoj revoluciji i nakon nje principijelno rješavao klasno i nacionalno pitanje, te vodio bespoštednu borbu protiv građanskih društvenih odnosa, kulture, sistema vrednota i morala, objektivne proturječnosti društvenog razvitka odnose između jugoslavenskih naroda (pored opterećenja prošlosti) ispunjavaju nepravdama sadašnjosti.

Primjerice, suvremene idejne konfrontacije u Hrvatskoj vezane su uz političku diferencijaciju koja je u odnosu na nacionalno pitanje počela sa političkim i kulturnim konstituiranjem hrvatske nacije. Dok je Ilirski pokret za platformu nacionalnog oslobođenja i samoodređenja isticao ideju okupljanja južnih Slavena, nakon recesije hrvatski nacionalni pokret ima dvije sve jače konfrontirane tradicije, bloka svijesti o naciji: progresivan i konzervativno-malograđanski. Korijen progresivne tradicije (današnje radničke, socijalističke) jest Strossmayerova ideja južnoslavenskog ujedinjenja, a konzervativno-malograđanske Starčevićevo hrvatstvo i svehrvatstvo. Činjenica da građansko društvo u hrvatskim zemljama nije dostiglo stupanj zrelosti uvjetovala je da su do kraja Prvog svjetskog rata osnovno obilježje hrvatskom nacionalnom pokretu davali sitna buržoazija, polugrađanizirano plemstvo i seljaštvo. U polurazvijenom građanskom društvu inteligencija je ostala u horizontu svoje klasne pripadnosti, odnosno sloj malograđanskih poluinteligenata zastao je u pokušajima osmišljavanja nacionalnog pitanja na razini svog doba i na ulozi nacionalnog mesije. Budući da se nacionalna buržoazija razvila tek između dva rata ona se zbog kratkoće vremena nije mogla na buržoaski način izboriti za nacionalno samoodređenje. »Socijalistička revolucija pojavila se kao jedina povijesna mogućnost rješenja nacionalnog pitanja i stvaranja bratstva među narodima i narodnostima (nacionalnim manjinama) Jugoslavije... nacionalno pitanje moglo je biti u osnovi riješeno tek dak u vodeća politička snaga u svakoj naciji (dakle, i u hrvatskoj, op. AP) postala radnička klasa« (str. 122—123).

No, spomenute su tradicije žive i posebice se javljaju u području kulture koja je u Hrvata bila i ostala poprište i sredstvo sukobljavanja političkih interesa. Danas se one manifestiraju npr. u shvaćanju jugoslavenske kulture. Dok nosioci konzervativno-malograđanske struje jugoslavensku kulturu doživljaju unitarističkim duhovnim neokolonijalizmom, duhovnom nadgradnjom »ograničenog suvereniteta hrvatskog naroda«, nosioci progresivne, radničke, socijalističke tradicije jugoslavensku kulturu doživljavaju kao svojevrsnu sintezu doprinosa i međusobnih stvaralačkih prožimanja i oplemenjivanja nacionalnih kultura čija je realna podloga proces izgradnje samoupravljanja kao novog oblika uzajamnosti. Štoviše, kako je »maspok« nakon 21. sjednice Predsjedništva SKJ samo politički suzbijen, osnovna su pitanja kulturnog života ostala područje klasične političke idejne borbe.

Treći razlog jest karakter djela i djelovanja *Stipe Šuvara*. Šuvar je, ne bilo mi zamjereno, rasan sociolog i političar, koji društveno-političkim angažmanom nastoji opovrgnuti tezu o nepremostivom hijatusu između znanstvenog i društveno-politič-

kog aktiviteta i dokazati da se radi samo o dva područja ispoljavanja iste orijentacije. Ovaj poznati znanstvenik srednje generacije nalazi se na visokim i odgovornim političkim položajima, odnosno ovaj ugledan i utjecajan političar danas je plodan socijalni teoretičar i istraživač (objavio je devet knjiga i nebrojene druge znanstvene i stručne radove).

U ovom edukativno-političkom djelu dokazao je izvanredno razvijen smisao za stvaralačku marksističku analizu nacionalnog i nacionalističkog, za neposredno, uvjerljivo i prodorno izlaganje marksističkog pogleda, da kao osebujan polemičar ne priznaje tabu-teme, nego se aktivno bori protiv nacionalističkih teza polazeći od svog komunističkog ethosa (vis-à-vis solipsističke zatvorenosti drugih i njihova špekulantskog ponašanja iz vlastita etičkog i intelektualnog privatnog zabrana).

* * *

Riječ je o zborniku koji ima *Predgovor* i dva dijela. Prvi dio pod naslovom *Nacije i nacionalno u suvremenosti* je znanstveno-kritičkog karaktera. Drugi dio čine *Polemički prilozi o nacionalnom i nacionalističkom* u kojima na čitak i interesantan način izlaže svoje stavove.

Početna dva rada u prvom dijelu knjige poslužila su Šuvaru da bi izložio vlastiti prilog definiranju nacije. Pokazavši najprije u radu *Određnice nacije s marksističkog stajališta* kako je neposredan proces konstituiranja etničkih zajednica u nacije tijekom 19. stoljeća zahtijevao teorijsko osmišljavanje, upozorivši zatim na manjkavosti marksističkih diskusija, te na utjecaj Staljinove poslijeoktobarske tvrdnje da je nacionalno pitanje prvenstveno seljačko pitanje i pozabavivši se Staljinovom i Kardeljevom definicijom nacije, Šuvar je zaključio da su postojeće definicije opisne i ekletičke, odnosno da se u njima nabrajaju obilježja za koja se drži da su bitni konstituens nacije. Prema Šuvaru osnovni je problem tih definicija u tome što nacije postoje i onda kada nemaju brojne elemente, bilo zato jer su to obilježja svake etničke zajednice, bilo iz drugih razloga.

Definiciju nacije na temelju vlastita kritička određenja dao je u drugom radu. Pišući o tipologiji etničkih zajednica kazao je da je nacija »mnogo složenija zajednica svojstvena kao etnička i društveno-kulturna zajednica kapitalističkom i socijalističkom načinu proizvodnje i organizacije društva« (str. 27). Nazivajući je »potpunom (životnom za razliku od interesne, op. AP) zajednicom« Šuvar piše: »Nacija je tip etničke zajednice, kod kojeg su... teritorijalnost, jezik, kulturna tradicija i etnocentrizam (opće karakteristike svih etničkih zajednica, op. AP) reljefnije i potpunije izražene. Ona ima kompaktan teritorij ili barem se pouzdano zna koji je teritorij njezin... Za naciju je svojstveno postojanje rodnog književnog jezika, ... razvijenost pisane kulture, definiranost kulturnih tradicija. Nacija je jasno konstituiran politički subjekt, to je i izrazita politička zajednica — njezina politička egzistencija danas je općenito priznata u pravu na političko samoodređenje. Nacija je i zajednica ekonomskog života, koja se ostvaruje prvenstveno putem jedinstvenog tržišta i tržišne privrede... Nacije u pravilu imaju snažnu etnocentričku svijest...« (str. 27).

Nakon toga daje panoramski prikaz konstituiranja nacija u svjetskim razmjerima i konstatira da svjetskoj stvarnosti ne odgovara evropska dogma »da se nacije formiraju jedino pod vodstvom buržoazije i u kapitalističkim okolnostima« (str. 30). Izlažući Lenjinov stav o pravu nacionalnog samoodređenja i o njegovom klasno-socijalnom smislu piše da je »... političko organiziranje nacije u državu najpotpuniji izraz *političkog* oslobođenja svake nacije« (str. 32).

Razmatranje završava procesima koji remete odnose između etničkih zajednica (asimilacija = »prisvajanje« i »gutanje«; hegemonija = prevlast jedne nacije nad drugom; okupacija = zaposjedanje i pokoravanje jedne zemlje od druge putem primjene vojne sile; genocid = sistematsko nestajanje i praksa iskorjenjivanja cijelih naroda).

U prilogu *Nacionalno pitanje u Oktobarskoj revoluciji i u prvim godinama sovjetskog društva* posebice piše o manje poznatim *praktičnim* momentima rješavanja nacionalnog pitanja. Autor se osobito zadržao na Lenjinovoj borbi protiv velikodržavnog nacionalizma i kaže: »Lenjin je predlagao mjere za suzbijanje veliko-

RECENZIJE

državnog nacionalizma ... ako bude potrebno sovjetska se federacija može reducirati, tj. moguće je savez sovjetskih socijalističkih republika zadržati samo u vojnom i diplomatskom domenu, a ostaviti im samostalnost u svim drugim domenima...» (str. 117).

Nakon toga u radu *Nacije i socijalizam: jugoslavensko iskustvo* eksplicirao je aktualnost nacionalnog pitanja u socijalizmu i političko rješavanje nacionalnog pitanja u jugoslavenskih naroda u oružanoj socijalističkoj revoluciji. Šuvar detaljno govori o socijalističkom razvoju i međunacionalnim odnosima u Jugoslaviji. Razlikuje četiri faze razvoja međunacionalnih odnosa:

- (a) oružano razdoblje socijalističke revolucije odnosno nastajanje federacije;
- (b) revolucionarni etatizam od Oslobođenja do uvođenja radničkog samoupravljanja sa državno-vlasničkim monopolom federacije kao temeljem produkcionih odnosa;
- (c) razdoblje od uvođenja radničkog samoupravljanja do društvene reforme 1965. godine sa birokratskom uzurpacijom samoupravljanja;
- (d) aktualno usklađivanje odnosa u federativnoj zajednici sa samoupravnim uvjetima oslobođenja rada »za punu deetatizaciju društvene reprodukcije i za radnikovo, proizvođačko upravljanje njome« (str. 132).

Danas, prema Šuvaru, međunacionalne odnose u nas određuju ovi činioci: (1) povijesno naslijeđena, i objektivno najznačajnija, neravnomjernost ekonomskog razvitka nacija i potreba postojanja jedinstvenih osnovnih uvjeta privređivanja (društvenog sistema i tržišta) što rađa mogućnost prisvajanja rada druge nacije; (2) robna proizvodnja i suprotnosti između grupa proizvođača, kolektiva i grana djelatnosti teritorijalno različito alociranih; (3) kulturni aspekt veće društveno-ekonomske razvijenosti kao podloga mogućih asimilatorskih i hegemonističkih tendencija; (4) pitanje socijalnog nosioca nacionalnih interesa (srednji slojevi, »nacionalna« birokracija i nacionalna inteligencija nosioci su sve dotle dok nacionalna emancipacija ne postane djelo same radničke klase kao organiziranog nosioca cjelokupnog produkcionog odnosa, koja bi na klasnim interesima modelirala nacionalne).

Od univerzalnih uzroka kriznih odnosa među nacijama u Jugoslaviji pozabavio se: (a) prirodnom težnjom nacija za samoodređenjem u suvremenoj svjetskoj zajednici nacija; (b) krizom društvene perspektive koja dovodi do frustracije pojedinaca i grupa pa izlaz mogu tražiti u etnocentrizmu i identifikaciji se svojom nacijom da bi se usmjerili protiv druge nacije, jer su religiozne i etničke zajednice najpogodnije globalne strukture u kojima se traži oslonac; (c) institucionalnom mrežom i kanalima ekonomskog i političkog komuniciranja.

Fundamentalna tema je *Samoupravljanje i međunacionalni odnosi*. Na pitanje kako rješavati međunacionalne odnose u jugoslavenskom društvu, Šuvar je odgovorio: *samoupravljanjem*. Naime, primjena birokratske represije samo potiskuje interese nacija, a formalno demokratski način usklađuje nacionalne interese putem političkih reprezentacija, sporazuma i kompromisa nacionalnih elita i tako samo ublažava sukobe interesa.

»Samoupravljanje je najprimjereniji način i usklađivanja i rješavanja međunacionalnih odnosa u socijalizmu ... to znači ... da je svaka nacija gospodar viška rada što ga sama stvara« (str. 192). Šuvar smatra da smo od samoupravnog ideala da onaj tko proizvodi i raspolaže rezultatima svoga rada »još uvijek historijski dosta daleko« (str. 193), jer postoji suprotnost između samoupravne orijentacije i vlasti države te drugih neproizvodnih struktura nad društvenom reprodukcijom. Postoji državno-vlasnički odnos koji uvjetuje prelijevanje sredstava, zatim djelovanje tržišta i dogovoreni društveni instrumenti kojima se izazivaju napetosti i koji su podloga da bi se posrednici javili osnovnim činionicima narušavanja međunacionalnih odnosa. Pri tome je najznačajnija uloga birokracije, te borba dijelova birokracije i tehnokracije za upravljanje nad društvenom reprodukcijom (str. 198). Primjerice, društvena reforma 1965. godine dovela je do regresivnog kretanja samoupravljanja, jer je njezin rezultat bila decentralizacija birokracije sa razine federacije na razinu republika—nacija i nižih razina, te osamostaljivanje centara ekonomske moći. Dok se ranije birokracija ispoljavala kao nadnacionalan i jedinstven sloj sa ideologijom

REVIJA ZA SOCIOLOGIJU

nacionalnog nihilizma, ovime je postala advokat i reprezentant svojih nacija (str. 194).

Time su bile stvorene pretpostavke za spoj »starog« nacionalizma (srednji slojevi) i novog kojeg je nosila društvena elita regrutirana iz redova članova Saveza komunista, iz državnog i privrednog aparata, kao i dijela sloja inteligencije koji se smatrao socijalističkim i humanističkim. Da bi se eliminirao ovaj nacionalizam radnička klasa treba postati nosilac cjelokupnog produkcionog odnosa i razoriti arbitriranje birokracije.

* * *

Nekoliko zaključnih riječi.

1. Šuvarov zbornik nije cjelovito znanstveno djelo o nacionalnom pitanju u uvjetima izgradnje socijalizma, ali predstavlja vrijedan prilog marksističkoj analizi ovog problema.

Valja reći da smo dosad jedino od *E. Kardelja* dobili cjelovitu marksističku obradu razvoja slovenskog nacionalnog pitanja. Cjelovite obrade nacionalističkih pokreta uopće nema.

Šuvar je izvršio djelomičnu analizu jugoslavenskog iskustva i pokazao da tehnokratizam i birokratizam zastupaju redukcionističku koncepciju socijalne integracije pojedinca u društvo kao organicističku zajednicu, po čemu se u osnovi ne razlikuju od nacionalizma.

Čitaocu, također, treba skrenuti pažnju da dobar dio Šuvarovih radova nosi pečat vremena u kojem su pisani. Drugim riječima, reagirajući na natražnjačka nacionalistička istupanja on je morao neposredno govoriti. Isto tako, pišući o strukturalnim društvenim temeljima rješavanja međunacionalnih odnosa u nas i problemima on je, nužno, govorio o sistemskim pitanjima određenog razdoblja.

2. Šuvarova metoda svojevrsan je spoj objektivnog vrednovanja društvenih procesa u konkretnim povijesnim uvjetima i bespoštedne kritičnosti prema postojećem stupnju društvena razvoja, ali na tragu najboljih marksističkih analiza koje revoluciju (a ne kritiku) smatraju pokretačem povijesti. Šuvar kritiku koristi da bi pomoću nje uočio razvojne društvene tendencije, odnosno ne shvaća je kao antitezu stvarnosti.

3. Šuvarovu djelu ipak nedostaje sistematski i cjelovit način izvođenja materije.

Ako to — s obzirom na namjenu knjige — i ne možemo smatrati nedostacima, onda su se stekli svi razlozi *da pomno pročitate ovo djelo* pa dijelili Šuvarova uvjerenja ili ne. Dijelite li Šuvarova uvjerenja uživat ćete u načinu, teorijsko-metodološkijskim aspektima razvoja jednog konsekventnog stava. Imate li drugačiji stav, kvalitete ovog djela su razlog da propitate vlastiti način mišljenja.

Antun Petak